

تحلیل وضعیت تاب آوری منطقه‌ای در برنامه‌ریزی فضایی

موردپژوهی: منطقه مرکزی ایران (استان‌های اصفهان، چهارمحال و بختیاری و یزد)

سحر ندایی طوسی^۱، استادیار گروه برنامه‌ریزی و طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران.

رزا حسینی‌نژاد، دانش‌آموخته‌ی مقطع کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۰/۲۳

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۴/۰۸

چکیده

تاب‌آوری، به‌عنوان انگاشتی برای رویارویی با اختلالات، غافلگیری‌ها و تغییرات غیرمنتظره در سال‌های اخیر به‌مثابه توانایی مکان‌ها، جوامع و سیستم‌ها در تحمل‌وایستادگی در برابر خطرات به‌وجودآمده از تنش‌ها و فشارها مطرح شده‌است؛ به‌نحوی که سیستم بتواند سریعاً به وضعیت پیش‌از تنش بازگشته، تهدیدات آتی را پذیرفته و با آن‌ها رویارویی کند. منطقه‌ی مرکزی ایران، بنا به منطقه‌بندی مطالعات طرح‌کالبدی ملی ایران مشتمل بر سه استان اصفهان، چهارمحال و بختیاری و یزد، واقع در اقلیم خشک بیابانی با بحران‌های متعدد محیطی مواجه‌است که وضعیت تاب‌آوری منطقه را دست‌خوش اختلال ساخته و در نتیجه طرح‌وکاربست هدف تاب‌آوری منطقه‌ای در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها را جهت کاهش آسیب‌پذیری و مقابله با بحران‌های گوناگون فرامنطقه‌ای آشکار ساخته‌است. با وجود آشکارشدن ضرورت طرح مفهوم تاب‌آوری در سطحی فراتر از شهر، همچنان چارچوب مشخصی برای اندازه‌گیری این وضعیت در سطح منطقه وجود ندارد. بر این اساس، پژوهش‌پیش‌رو با اعتقاد به فرامنطقه‌ای و چندبعدی بودن موضوع تاب‌آوری بر آن‌است تا با تعدیل‌وکاربست مفهوم تاب‌آوری به صورت یکپارچه و چندبعدی در سطح منطقه‌ای چارچوبی مناسب برای تحلیل وضعیت تاب‌آوری منطقه مرکزی ایران و از آن طریق برنامه‌ریزی کاهش آسیب و ارتقاء تاب‌آوری ارائه‌دهد. به‌لحاظ ماهیت و روش‌شناسی، این پژوهش در زمره پژوهش‌های ارزیابانه - قیاسی قرار دارد. در این رابطه از روش تولید شاخص ترکیبی (تلفیقی CI) مبتنی بر مدل مفهومی و نظری پژوهش بهره‌گیری شده‌است. نتایج حاصل نشان‌می‌دهد که استان چهارمحال و بختیاری از بالاترین میزان تاب‌آوری برخوردار بوده و پس از آن به ترتیب دو استان اصفهان و یزد قراردارند. در این میان استان یزد پایین‌ترین میزان تاب‌آوری را در بین استان‌های منطقه مرکزی دارد؛ بنابراین، ضروری‌است در برنامه‌ریزی‌ها و تخصیص منابع به ارتقاء و بهبود بخش‌های دارای اولویت توجه ویژه‌ای شود. رویارویی با دستورکارهای تاب‌آوری مستلزم پذیرش رویکردهای برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری فرامنطقه‌ای هم‌چون منطقه‌گرایی محیط‌زیستی است.

واژه‌های کلیدی: تاب‌آوری منطقه‌ای، شاخص تلفیقی تاب‌آوری منطقه‌ای، رتبه‌بندی، منطقه‌گرایی محیط‌زیستی، منطقه مرکزی ایران

مقدمه

بحران‌های به وقوع پیوسته در دهه‌های اخیر نشان‌گر آسیب‌پذیری فزایندهٔ جوامع و مناطق ناشی از افت وضعیت تاب‌آوری^۱ است. برای رویارویی با نامعلومی‌ها و عدم قطعیت‌های محیطی، تاب‌آوری به‌مثابه توانایی تحمل و ایستادگی مکان‌ها، جوامع و سیستم‌های فیزیکی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، انگاشتی برای رویارویی با تنش‌ها، اختلالات، غافلگیری‌ها و تغییرات غیرمنتظره مطرح شده است؛ به‌نحوی که سیستم بتواند سریعاً به وضعیت قبل از تنش بازگشته، تهدیدات آتی را پذیرفته و با آن‌ها رویارویی کند. در تبیین جایگاه تاب‌آوری، تفکیک تفاوت‌های میان سه مفهوم نسبتاً مرتبط تاب‌آوری، مدیریت بحران و پدافند غیرعامل ضروری است. مدیریت بحران، به عنوان ابزاری عملیاتی می‌کوشد از طریق مشاهدهٔ سیستماتیک بحران‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها، با راه‌حل‌های بهینه از وقوع بحران پیشگیری کند و یا در صورت بروز آن نسبت به تسکین و کاهش پیامدهای منفی آن از آمادگی لازم برای بهبود اوضاع برخوردار باشد (اژدری، ۱۳۸۵). از دیدگاه پریزادی و همکاران (۱۳۹۰) و نیز کامران و همکاران (۱۳۹۱) پدافند غیرعامل، به‌مثابه یکی از شاخه‌های مدیریت بحران، بیش‌تر بر مدیریت قبل از سانحه (به ویژه سوانح مربوط به تهدیدهای نظامی و ترور) با هدف کاهش آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های انسانی و تلفات جانی و مالی، و ارتقاء سطح و کارایی دفاعی برنامه‌ها، به واسطهٔ اقدامات برنامه‌ریزانه و غیرمسلحانه، متمرکز است. باتوجه به موارد مطرح‌شده در تبیین تمایز مفاهیم، می‌توان اظهار داشت که تاب‌آوری، نه به‌مثابه یک ابزار و رویکرد مدیریتی، بلکه به‌مثابه هدف و برآمد نهایی چنین اقداماتی، مفهومی گسترده‌تر است که در مورد همهٔ انواع اختلال‌ها و تنش‌ها اعم از تنش‌های انسانی و طبیعی مطرح می‌شود. به عبارتی مدیریت بحران و پدافند غیرعامل به عنوان زیرشاخه‌ای از آن یکی از ابزارهای موثر برای تحقق هدف و نیت اصلی تاب‌آوری جوامع به شمار می‌روند.

اصطلاح تاب‌آوری نخستین بار در سال ۲۰۰۵ و در قالب چارچوب عملیاتی هایوگو (HFA)^۲ منتشر شده در دومین کنفرانس بین‌المللی سازمان ملل متحد در زمینهٔ کاهش خطرپذیری در برابر سوانح^۳ توسط دفتر کاهش خطرپذیری سوانح سازمان ملل متحد^۴ مطرح شد. هم‌چنین گرچه واژهٔ تاب‌آوری در ابتدا تنها در سطح بحران‌های طبیعی و سوانح مورد استفاده قرار می‌گرفت، اما امروزه قلمرو این انگاشت گسترده‌تر شده و ابعاد مختلف و چندبعدی دیگری را نیز هم‌چون ابعاد اقتصادی و محیط کسب‌وکار، ابعاد اجتماعی و سازمانی یا نهادی در برمی‌گیرد؛ به‌تدریج این رویکرد در بسیاری از کشورهای جهان، در سلسله‌مراتب برنامه‌ریزی مدیریت بحران از جمله مقیاس منطقه‌ای به‌طور فزاینده‌ای مورد توجه قرار گرفت؛ اکنون، این مسئله کاملاً واضح است که شهرها تنها هنگامی تاب‌آور خواهند بود که در منطقه‌ای تاب‌آور قرار گرفته باشند. از سوی دیگر، کوشش‌های بین‌المللی اخیر صورت‌گرفته برای حل بحران‌های متعدد در سطحی فراتر از ابعاد شهرها و مناطق و به صورت بین‌منطقه‌ای در قالب رویکردهایی هم‌چون مدیریت منطقه‌ای مسائل محیط‌زیستی، منطقه‌گرایی محیط‌زیستی^۵، نوسازی اکولوژیک^۶، توسعهٔ متوازن منطقه‌ای، اقتصاد سبز، رقابت سبز و... پرداختن به موضوعات مربوط به برنامه‌ریزی بحران و ارتقاء تاب‌آوری در سطحی بین‌منطقه‌ای را آشکار ساخته است.

۱. resilience

۲. Hyogo Framework for action

۳. World Conference on Disaster Risk Reduction

۴. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR)

۵. environmental regionalism

۶. ecological modernisation

پیشینه پژوهش‌های مرتبط با انگاشت تاب‌آوری منطقه‌ای؛ واژه تاب‌آوری در اوایل قرن هفدهم میلادی از فعل لاتین *resilire*، به معنای فنری بودن، جهش و بازگشت به وضعیت اول وارد زبان انگلیسی شد. توماس تردگلد^۱ این واژه را در اوایل قرن هجدهم میلادی برای توصیف خصوصیتی از چوب، که آن را قادر به سازگاری در برابر بارهای شدید و ناگهانی بدون شکستن می‌کند، معرفی کرد. در سال ۱۹۷۳، هولینگ^۲ واژه تاب‌آوری را به‌عنوان شیوه‌ای برای درک پویایی‌های غیرخطی در اکوسیستم‌ها وارد مبانی اکولوژیکی کرد (Amaratunga & Haigh, ۲۰۱۱). هولینگ اصطلاح تاب‌آوری را به‌مثابه توانایی یا ظرفیت سیستم در جذب اختلالات، تغییرات و شدتی از آشفتگی تعریف کرد، به‌نحوی که هم‌چنان تغییر نکند و پابرجا بماند (Holling et al., ۱۹۹۵). از آن زمان، مفهوم تاب‌آوری به‌طور فزاینده‌ای به ویژه برای درک، برنامه‌ریزی و مدیریت سیستم‌های پیچیده انسانی و طبیعی در سطح شهر و منطقه به رسمیت شناخته شد.

با وجود محدودیت‌های موجود، پژوهش در زمینه تاب‌آوری منطقه‌ای نیز طی پنج سال اخیر توسعه پیدا کرده است (Peng et al., ۲۰۱۷). تاب‌آوری شامل توانایی مقاومت در برابر شوک‌ها و خطرات، توانایی بازیابی و بازگشت به عقب، به‌نحوی که خطرات آینده را نیز کاهش دهد، می‌شود (Satterthwaite, ۲۰۱۳). بنابراین، تاب‌آوری تنها به خصوصیات بناها و زیرساخت‌ها بازمی‌گردد، بلکه ظرفیت خانوارها، جوامع و دولت‌های محلی برای اقدام را نیز شامل می‌شود. فوستر^۳ تاب‌آوری منطقه‌ای را به‌مثابه توانایی منطقه در پیش‌بینی، آمادگی، پاسخ‌گویی و بازیابی پس از وقوع اختلال تعریف می‌کند. هیل و همکاران^۴ از دیدگاهی دیگر تاب‌آوری منطقه‌ای را به‌مثابه "توانایی منطقه در بازیابی موفقیت‌آمیز اقتصاد پس از وقوع شوکی تعریف می‌کنند که سیستم را از مسیر رشد و ثبات منحرف ساخته است (Simmie & Martin, ۲۰۱۰)". در گفتمان توسعه منطقه‌ای از کلمه تاب‌آوری در اشاره به یک کیفیت منطقه‌ای ذاتاً مثبت استفاده می‌شود. به عنوان نمونه، هادسون^۵ (Hudson, ۲۰۱۰، ۱۳) "مناطق تاب‌آور" را مواردی می‌داند که ردپای محیط‌زیستی آن‌ها کمینه بوده، وابستگی داخلی بالاتری داشته، و هم‌زمان کم‌تر به تصمیمات بیرون سیستم وابسته هستند. هم‌چنین در برابر شوک‌ها یا حوادث بیرونی از آسیب‌پذیری کم‌تری برخوردار است. این نوع بیان هنجارین و استعاری از "تاب‌آوری"، مشابه تعریف "منطقه پایدار"^۶، باعث ایجاد گفتمان نیرومندتری در بسیج منابع برای توسعه منطقه‌ای می‌شود. در این زمینه طرح دو مفهوم فرآیندی و محتوایی ضروری است؛ نخست مفهوم "تاب‌آوری به‌مثابه وضعیت نهایی"^۷ (یا کارایی تاب‌آوری) و دیگری "تاب‌آوری به‌مثابه پتانسیل و ظرفیت". اولی مربوط به کارایی واقعی یک سیستم است، درحالی که دومی مربوط به پتانسیل‌های لازم برای دستیابی به تاب‌آوری وضعیت نهایی است. این تمایز به این معناست که اگر منطقه تنها از پتانسیل تاب‌آوری برخوردار باشد الزاماً به این معنا نیست که نتایج موفقیت‌آمیزی نیز حاصل شود. با این حال، پژوهش‌های نظری و تجربی در زمینه تاب‌آوری به‌مثابه وضعیت نهایی محدود است. اکوئینگ مارکوسن (Markusens, ۱۹۹۹) با تأکید بر مفهوم تاب‌آوری منطقه‌ای به مثابه یک وضعیت و فرآورده اذعان می‌دارد که باید توجه بیشتری به تاب‌آوری وضعیت نهایی در پژوهش‌های منطقه‌ای شود (Yamamoto, ۲۰۱۱). مروری بر مبانی نظری و تجربی موجود سه رویکرد اصلی در برخورد و مطالعه موضوع تاب‌آوری منطقه‌ای را نشان

۱. Thomas Tredgold
 ۲. Holling
 ۳. Foster
 ۴. Hill et al
 ۵. Hudson
 ۶. Sustainable Region
 ۷. End State Resilience

می‌دهد. در رویکرد نخست، که توسط نگارندگان مقاله پیش رو بنچ‌مارکینگ یا رتبه‌بندی^۱ نامیده شده است، پژوهش‌گران و سیاست‌گذاران می‌کوشند از طریق تولید شاخص تلفیقی، به مدد معیارها و شاخص‌های متعدد، به اندازه‌گیری قیاسی و رتبه‌بندی وضعیت مناطق و کشورها بپردازند. در رویکرد دوم، کوشش می‌شود با نگاهی برنامه‌ریزانه راهبردها و سیاست‌های مؤثر برای ارتقاء تاب‌آوری در قالب برنامه‌های توسعه فضایی، برنامه‌های اختصاصی و قوانین و سیاست‌ها اندیشیده و پیشنهاد شود. در رویکرد سوم، مشابه رویکرد پژوهش‌های ارزیابانه، میزان قرابت مداخلات (طرح، برنامه، سیاست و...) با ملاحظات تاب‌آوری، براساس چارچوبی سنجشی مورد قضاوت واقع می‌شود.

مطابق با رویکرد نخست، برخی از صاحب‌نظران، پژوهشگران و سازمان‌های مختلف فعال در زمینه تاب‌آوری چارچوب‌های عمومی معینی برای رتبه‌بندی وضعیت تاب‌آوری شهرها، مناطق و کشورها، ارائه داده‌اند. در این چارچوب نیز شهرها، مناطق و کشورها، یا بر مبنای تعهد خود به یک توافق ملی یا بین‌المللی و یا بر مبنای وظیفه، می‌کوشند جایگاه خود را در جامعه جهانی و در رتبه‌بندی‌های بین‌المللی ارتقاء دهند و از این طریق تصویری امن، ایمن و انعطاف‌پذیر از مناطق و شهرهای خود ارائه دهند (Bagheri & Nedae Tousi, ۲۰۱۸). این رتبه‌بندی به دو صورت انجام می‌شود: نخست رتبه‌بندی‌هایی که با رویکردی پژوهشی انجام می‌شوند و عمدتاً ماهیتی غیررسمی دارند. دوم، رتبه‌بندی‌هایی که با رویکرد سیاست‌گذارانه توسط سازمان‌ها یا نهادهای خاص ملی و بین‌المللی انجام می‌شوند و عمدتاً ماهیتی رسمی و تعیم‌پذیر دارند. مبتنی بر رویکرد نخست، به عنوان نمونه، سوزان کاتر^۲، کریستوفر برتون^۳ و کریستوفر امریش^۴ در مقاله ۲۰۱۰ خود تحت عنوان شاخص تاب‌آوری بلایا^۵ به منظور بنچ‌مارک کردن یا رتبه‌بندی شرایط قبل از مداخله در ۷۳۶ کانتی چهار ایالات متحده آمریکا^۶، پنج مقوله اصلی برای تاب‌آوری معرفی می‌کنند؛ تاب‌آوری اجتماعی، اقتصادی، نهادی، زیرساختی و سرمایه اجتماعی که هرکدام زیرمقوله‌ها و مجموعه‌ای از شاخص‌ها را نیز برای اندازه‌گیری شرایط کنونی تأثیرگذار بر تاب‌آوری بلایا در درون جوامع در برمی‌گیرند (Cutter et al., ۲۰۱۰).

سید عین‌الدین^۷ و جایانت کومار روتری^۸ در مقاله ۲۰۱۲ خود با موضوع تاب‌آوری ناحیه زلزله‌خیز کویت^۹ بلوچستان، چهار بعد اصلی برای تاب‌آوری معرفی می‌کنند؛ تاب‌آوری اجتماعی، اقتصادی، نهادی و زیرساختی و منطقه را بر این اساس به دو پهنه A (خطر لرزه‌ای بسیار بالا) و پهنه B (خطر لرزه‌ای بالا) تقسیم می‌کنند (Ainuddin & Routray, ۲۰۱۲). دی. کا. یون^{۱۰}، جان ایونگ کنز^{۱۱} و ساموئل برودی^{۱۲} در مقاله ۲۰۱۵ خود تحت عنوان اندازه‌گیری تاب‌آوری بحران‌های اجتماعی در ۲۲۹ حوزه تقسیمات اداری در کره جنوبی، شش بعد اصلی برای تاب‌آوری هر یک مشتمل بر تعدادی شاخص در قالب نمایه سیستماتیک و تئوریک تاب‌آوری بحران‌های اجتماعات (CDRI)^{۱۳} ارائه می‌دهند؛ ابعاد انسانی، اجتماعی، اقتصادی، نهادی، زیرساختی و محیط‌زیستی؛ در این مطالعه روابط میان تاب‌آوری جامعه و آسیب ناشی از حوادث بررسی و در نهایت، خوشه‌های نقاط گرم (دارای تاب‌آوری بالا) شامل نواحی دارای تمرکز جمعیت،

۱. Bench marking
۲. Susan L. Cutter
۳. Christopher G. Burton
۴. Christopher T. Emrich
۵. Disaster Resilience Indicators
۶. The United States Region IV
۷. Syed Ainuddin
۸. Jayant Kummar Routray
۹. Quetta
۱۰. D. K. Yoon
۱۱. Jung Eun Kang
۱۲. Samuel D. Brody
۱۳. Community Disaster Resilience Index

توسعه و سرمایه، و خوشه‌های نقاط سرد با امتیاز پایین از تاب‌آوری مشخص می‌شوند (Yoon, Kang, & Brody, ۲۰۱۵). کریستوفر بارتون (Burton, ۲۰۱۵) در مقاله ۲۰۱۵ خود تحت عنوان اعتبار سنج‌های شاخص تاب‌آوری اجتماعات^۱ در برابر بلایای طبیعی پس از طوفان کاترینا^۲، شش بعد اصلی برای تاب‌آوری ارائه می‌دهند؛ ابعاد اجتماعی، اقتصادی، نهادی، زیرساختی، سرمایه‌های اجتماع و محیط‌زیستی. هدف اصلی مقاله ارتقاء درک ماهیت چندبعدی و ارائه مجموعه‌ای معتبر از ۶۴ متغیر و معیار سنجنده وضعیت تاب‌آوری در سطح جغرافیایی خردتر از کانتی‌های ساحلی می‌سی‌سی‌پی^۳ است. نتایج نهایی نیز به صورت فضایی بر روی نقشه نیز به نمایش درمی‌آید.

درخصوص جدیدترین پژوهش‌های مرتبط با تاب‌آوری در داخل کشور نیز می‌توان به مواردی اشاره کرد؛ داداش‌پور و عادل (۱۳۹۴) در پژوهش خود به ارزیابی و مقایسه ابعاد مختلف تاب‌آوری منطقه‌ای در مجموعه شهری قزوین با حد بهینه مقادیر این شاخص‌ها در سطح جهانی پرداخته‌اند. نتایج حاکی از آن است که در بین ابعاد مختلف تاب‌آوری، مجموعه شهری قزوین به لحاظ ابعاد نهادی و سپس ابعاد کالبدی- فضایی وضعیت نامناسب‌تری دارد (داداش‌پور و عادل، ۱۳۹۴). رضایی، رفیعیان و حسینی (۱۳۹۴) در پژوهش خود به سنجش و ارزیابی میزان تاب‌آوری کالبدی اجتماعات شهری در برابر زلزله در محله‌هایی از شهر تهران پرداختند (رضایی و همکاران، ۱۳۹۴). غیاثوند و عبدالشاه (۱۳۹۴) در مطالعه خود به بررسی مفهوم و ارزیابی وضعیت تاب‌آوری اقتصادی ایران می‌پردازند. در این پژوهش تاب‌آوری اقتصادی با استفاده از شاخص کلی معرفی شده توسط جک بورمن و همکارانش^۴ در بازه زمانی ۱۳۹۲-۱۳۷۵ مورد مطالعه قرار گرفته و نتایج آن با شاخص بریگوگلیو^۵ مقایسه می‌شود (غیاثوند و عبدالشاه، ۱۳۹۴).

مؤسسات و سازمان‌های بسیاری نیز در خصوص تاب‌آوری فعالیت می‌کنند؛ مؤسسه مطالعات دولتی دانشگاه برکلی کالیفرنیا^۶ از طریق شبکه ایجاد مناطق تاب‌آور (BRR)^۷، قدرت مناطق کلان‌شهری را به‌منظور پاسخگویی به چالش‌های محلی و ملی بررسی می‌کند (Foster, ۲۰۱۰). برای ارزیابی وضعیت تاب‌آوری منطقه‌ای، ظرفیت تاب‌آوری^۸ از طریق نمایه RCI^۹ تحلیل می‌شود. این نمایه از ۱۲ شاخص با وزن برابر در هر سه بعد اقتصاد منطقه‌ای، اجتماعی- جمعیت‌شناسی و ارتباط‌پذیری جامعه تشکیل می‌شود. مؤسسه مشهور دیگر در این زمینه شرکت مستقل اروپا^{۱۰} (Sachin et al., ۲۰۱۵) است که در سال ۱۹۴۶ تمرکز بر روی مهندسی سازه در لندن تأسیس شد. هشت موضوع یا زمینه شهری مطرح در این چارچوب عبارت‌اند از: تاب‌آوری شهری، شهرهای آماده در برابر تغییرات اقلیمی، زندگی شهری، رشد شهری، بازسازی شهری، شهرهای میزبان^{۱۱}، عملکردهای شهری و شهرهای دیجیتال. ساختار نمایه تاب‌آوری شهری موردنظر اروپا، اهداف و شاخص‌هایی را شامل می‌شود که عبارت‌اند از: سلامتی و تندرستی، اقتصاد و جامعه، زیرساخت و محیط‌زیستی، رهبری و استراتژی. به‌منظور پشتیبانی از این چهار بعد، دوازده هدف در قالب ۵۶ شاخص سنجنده تعیین شده است. یکی دیگر از مؤسسات فعال در این زمینه، مؤسسه جهانی افام-گلوبال FM (Global, ۲۰۱۸) است که جهت سنجش وضعیت تاب‌آوری محیط کسب‌وکار در ۱۳۰ کشور نمایه‌ای داده‌محور تحت

۱. A Validation of Metrics for Community Resilience

۲. Hurricane Katrina

۳. Mississippi

۴. Jack Boorman, JoséFajgenbaum, HervéFerhani, ManuBhaskharan, DrewArnold, Harpaul Alberto ohli

۵. Briguglio

۶. Institute of Governmental Studies the University of California Berkeley

۷. The Network Building Resilient Regions

۸. Capacity Resilience

۹. Resilience Capacity Index

۱۰. Arup

۱۱. Host Cities

عنوان تاب‌آوری اف.ام.گلوبال^۱ پیشنهاد می‌دهد. این رتبه‌بندی بر اساس ترکیب وزنی برابر از ۱۲ پیشران اصلی که بر روی تاب‌آوری کسب‌وکارها در کشورهای مختلف به‌طور قابل توجه و مستقیم اثر می‌گذارد، محاسبه شده است. مطابق با رویکرد دوم برخورد با موضوع تاب‌آوری، مؤسسات و نهادهای مختلفی به پیشنهاد راهکارهای برنامه‌ریزانه پرداخته‌اند. از جمله دفتر کاهش خطرپذیری سازمان ملل متحد (UNISDR, ۲۰۱۲) از طریق تدوین برنامه در مناطقی هم‌چون جاکارتا، چین و ونکوور شمالی برای ایجاد ظرفیت، ارزیابی خطرات و آسیب‌پذیری، و پیاده‌سازی برنامه‌ریزی استراتژیک و طرح کاربردی کاهش خطر در سطح شهر؛ کمیسیون اجتماعی و اقتصادی آسیا و اقیانوسیه سازمان ملل متحد (UNESCAP, ۲۰۰۸) از طریق توسعه فرآیندهای احیاء و بازسازی به‌وسیله دولت‌های ملی با حمایت جامعه بین‌المللی، ساخت پناهگاه‌های موقت و خانه‌های دائمی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و حمایت‌های روانی اجتماعی و معیشتی کودکان و جوانان توسط سازمان‌های بین‌المللی و سازمان‌های غیردولتی (NGO)؛ و مرکز کاهش بحران آسیایی (ADRC, ۲۰۰۹) از طریق ارزیابی خطر لرزه‌ای، تعیین خطرات ثانویه در مورد زلزله، بررسی خطرات تهدیدکننده جامعه در صورت شکست سد و تهیه نقشه‌های خطر لرزه‌ای، ایجاد مراکز مرجع سیار در مناطق مختلف برای آموزش ساکنانی که در معرض خطر سیل‌های ناشی از شکست سد قرار دارند و توسعه آموزش و پرورش برنامه‌های آموزشی اثربخش برای اعضای جامعه در نواحی در معرض خطر و برگزاری کارگاه‌های آموزشی در خصوص روش مدیریت بلایا در سطوح محلی و منطقه برای مداخله‌گرانی که نقش‌های مهمی در مقابله با فجایع بازی می‌کنند.

در خصوص رویکرد سوم، مبتنی بر ارزیابی مداخلات بر اساس ملاحظات تاب‌آوری به شیوه پژوهش ارزیابانه می‌توان به برنامه ارزیابی تاب‌آوری منطقه‌ای (RRAP)^۲ سال ۲۰۱۴ خلیج کاسکو^۳ در راستای انطباق با تغییرات اقلیمی اشاره کرد. این برنامه نخستین برنامه ارزیابی تاب‌آوری منطقه‌ای است که به‌طور خاص بر برنامه‌ریزی و راهبردهای انطباقی به‌منظور کاهش تهدیدهای ناشی از تغییرات آب‌وهوایی بر سیستم‌های زیرساختی حیاتی تمرکز می‌کند.

در خصوص روش‌شناسی مطالعاتی که در زمینه تاب‌آوری انجام شده‌اند، می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد که عمده پژوهش‌های انجام شده از روش تولید شاخص تلفیقی برای رتبه‌بندی استفاده کرده‌اند. به عنوان نمونه می‌توان به کوشش‌های افرادی هم‌چون کاتر و همکاران (Cutter et al., ۲۰۱۰) در رتبه‌بندی وضعیت تاب‌آوری ۷۳۶ کانتی منطقه چهار ایالت متحده آمریکا، یون و همکاران (Yoon et al., ۲۰۱۵) در اندازه‌گیری تاب‌آوری بحران‌های اجتماعات کره از طریق نمایه تاب‌آوری بحران‌های اجتماعات (CDRI)^۴، بارتون (Burton, ۲۰۱۵) در ارزیابی تاب‌آوری برنامه‌های بازسازی کانتی‌های ساحلی می‌سی‌سی‌پی در پی طوفان کاترینا و سان و همکاران (Sun et al., ۲۰۱۶) در ارزیابی وضعیت تاب‌آوری حوزه دریاچه چاوپو^۵ در بخش مرکزی استان آنهویی^۶ چین در برابر سیل اشاره کرد.

مسئله تاب‌آوری در ایران، ضرورت و اهداف انجام پژوهش؛ استقرار فلات ایران بر روی پهنه پرحادثه کره زمین، برخورداری از اقلیم گرم و خشک، شرایط طبیعی ناهمگون و همچنین تغییرات و تحولات اجتماعی و اقتصادی پرشتاب دهه‌های اخیر مجموعاً شرایطی را به وجود آورده است که وقوع انواع سوانح را اجتناب‌ناپذیر کرده است و آسیب‌پذیری بالا و تاب‌آوری پایین منطقه‌ای را سبب شده است. منطقه‌ی مرکزی ایران، بنا به منطقه‌بندی مطالعات طرح کالبدی

۱. FM Global Resilience Index

۲. The Regional Resiliency Assessment Program

۳. Casco Bay

۴. Community Disaster Resilience Index

۵. Chaohu

۶. Anhui

ملی ایران مشتمل بر سه استان اصفهان، چهارمحال و بختیاری و یزد، عمدتاً در اقلیم فراخشک و خشک بیابانی واقع شده و با مسائلی هم‌چون تنش آبی، خشکسالی، خطرپذیری بالای منطقه در برابر زمین‌لرزه و پدیده گردوخاک معلق در هوا مواجه است. با توجه به این موارد، به نظر می‌رسد کاربست مفهوم تاب‌آوری منطقه‌ای در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای می‌تواند گامی مؤثر در کاهش آسیب‌پذیری و مقابله با بحران‌های گوناگون فرامنطقه‌ای تلقی شود و از این طریق انعطاف‌پذیری سکونتگاه‌ها در مقابل حوادث و بحران‌ها افزایش یابد. با وجود آشکار شدن ضرورت طرح مفهوم یکپارچه و چندبعدی تاب‌آوری در سطحی فراتر از شهر، اما همچنان چارچوب مشخصی برای اندازه‌گیری این وضعیت در سطح منطقه برخلاف سطح شهری وجود ندارد. بر این اساس، پژوهش پیش‌رو با اعتقاد به فرامنطقه‌ای و چندبعدی بودن موضوع تاب‌آوری بر آن است تا با تعدیل و کاربست مفهوم تاب‌آوری به صورت یکپارچه و چندبعدی در سطح منطقه‌ای چارچوبی مناسب برای سنجش وضعیت تاب‌آوری منطقه‌ای به شیوه شاخص ترکیبی و از آن طریق برنامه‌ریزی کاهش آسیب و ارتقاء تاب‌آوری ارائه دهد. لذا با ماهیتی ارزیابانه در پی پاسخ‌گویی به دو پرسش اساسی برآمده است: نخست، چارچوب بهینه سنجش تاب‌آوری منطقه‌ای با تأکید بر منطقه مرکزی ایران کدام است؟ و دوم آن‌که، استان‌های مرکزی ایران از نظر میزان تاب‌آوری در ابعاد مختلف در چه وضعیتی قرار دارند؟ در این رابطه، هدف کلان پژوهش به تدوین چارچوبی بهینه در راستای تحلیل، سنجش و رتبه‌بندی وضعیت تاب‌آوری در سطح منطقه‌ای با تأکید بر مورد مطالعاتی منطقه مرکزی اختصاص یافته است. بر اساس این چارچوب بررسی وضعیت قیاسی استان‌های مرکزی ایران از منظر میزان تاب‌آوری در ابعاد مختلف نیز در دستور کار قرار گرفته است.

داده‌ها و روش کار

با توجه به هدف پژوهش، نگارندگان در مقاله پیش‌رو کوشیده‌اند مؤلفه‌های مختلف و چندگانه اثرگذار در تاب‌آوری منطقه‌ای را شناسایی کرده و سپس براساس معیارها و شاخص‌های مؤثر وضعیت این مؤلفه‌ها را مورد بررسی قرار دهند. به لحاظ ماهیت، این پژوهش در زمره پژوهش‌های ارزیابی-قیاسی قرار دارد که براساس روش‌شناسی کلان پژوهش‌های ارزیابانه^۱ انجام می‌شود. در این رابطه از روش تولید شاخص ترکیبی (CI)^۲ مبتنی بر مدل مفهومی و نظری پژوهش بهره‌گیری شده است. گردآوری داده‌ها نیز از طریق روش‌هایی هم‌چون مطالعات اسنادی، بهره‌گیری از داده‌های آماری رسمی کشوری و پیمایش‌های اجتماعی نیمه‌ساختاریافته و ساختاریافته هم‌چون مصاحبه و پرسشنامه میسر شده است. در ادامه پس از استخراج چارچوب مفهومی پژوهش، به تولید مدل اندازه‌گیری تاب‌آوری پرداخته خواهد شد و بر این اساس وضعیت مناطق مرکزی ایران به صورت قیاسی مورد سنجش قرار می‌گیرد.

با توجه به مطالعات صورت‌گرفته در مبانی نظری و تجربی پژوهش و مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته، در رابطه با مفهوم تاب‌آوری می‌توان چهار مؤلفه/عناصر اصلی و معرف به‌هم‌مرتبط برای مفهوم بیان کرد که عبارت‌اند از: (۱) نهادهای پشتیبان، (۲) خانوار/اجتماع، (۳) محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی) و (۴) سرمایه‌های بستر طبیعی و مصنوع و زیرساخت‌های توسعه/دارایی‌ها. بر این اساس و مبتنی بر شاخص‌های مرور شده، در نهایت مدل مفهومی پژوهش در نمودار ۱ به تصویر کشیده شد. هم‌چنین در راستای اندازه‌گیری این مدل مفهومی در مناطق مرکزی ایران، روش‌شناسی تولید شاخص ترکیبی (CI) مبتنی بر گام‌های به تصویر کشیده شده در نمودار ۲ در نظر گرفته شده است.

۱. Evaluative Research

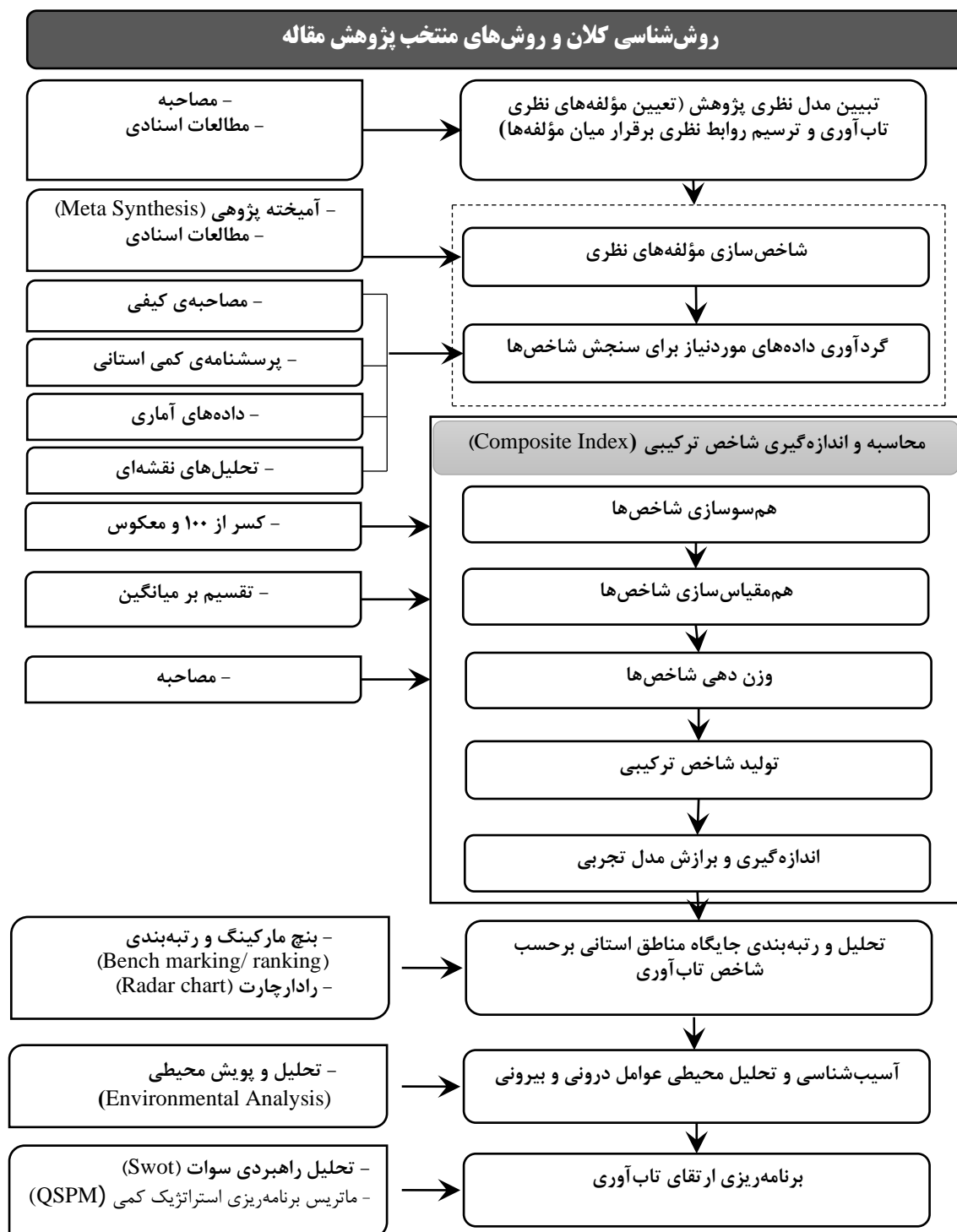
۲. Composite Index

بر این اساس، در گام نخست، پس از معرفی مدل نظری پژوهش (تعیین مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری و ترسیم نظری روابط برقرار میان مؤلفه‌های نظری)، مبتنی بر مصاحبه‌ها و مطالعات اسنادی انجام شده، در گام دوم، شامل دو مرحله شاخص‌سازی مؤلفه‌های نظری و گردآوری داده‌های موردنیاز برای سنجش شاخص‌ها، به تدوین مدل اندازه‌گیری پژوهش پرداخته شد. روش‌های مورد استفاده در این گام نیز عبارتند از: مطالعات اسنادی، آمیخته‌پژوهی، مصاحبه کیفی (با ۱۸ نفر از کارشناسان مربوطه در اداره کل حفاظت محیط‌زیست، اداره کل مدیریت بحران استانداری، اداره کل پدافند غیرعامل استانداری، سازمان آتش‌نشانی و خدمات ایمنی شهرداری، جمعیت هلال‌احمر و بیمه ایران در سه استان منتخب)، پرسشنامه کمی استانی در ارتباط با تاب‌آوری عنصر نهادهای پشتیبان، داده‌های آماری مرکز آمار ایران و تحلیل‌های نقشه‌ای. همچنین، در مورد شاخص‌های رسمی مانند شاخص حکمروایی شایسته در عنصر نهادهای پشتیبان، که داده‌های مربوط به آن‌ها در سطح ملی وجود ندارد، بر اساس داده‌های در اختیار نسبت به گزینش شاخص‌های معرف و جایگزین اقدام شده است. نگارندگان به‌درستی به این محدودیت پژوهش اذعان دارند که امکان بررسی کامل همه شاخص‌ها به دلیل محدودیت‌های اطلاعاتی وجود ندارد. در این میان در پژوهش حاضر سعی شد با مرور متون و منابع مختلف و مصاحبه با متخصصان و کارشناسان مربوطه مناسب‌ترین شاخص‌ها و پرتکرارترین (معتبرترین) آن‌ها در خصوص تاب‌آوری منطقه‌ای مشخص و گردآوری شوند. در گام سوم بر مبنای شاخص‌های منتخب، و پس از هم‌سوسازی و هم‌مقیاس‌سازی شاخص‌ها به تولید شاخص ترکیبی پرداخته شد. گام چهارم نیز به اندازه‌گیری و برازش مدل تجربی پژوهش اختصاص یافت و پس از آن تحلیل و رتبه‌بندی جایگاه مناطق استانی برحسب شاخص تاب‌آوری در دستورکار قرار گرفت.

لازم به یادآوری است، آن‌چنان که پیش‌تر نیز تشریح شد، مولفه‌های نظری چارچوب مفهومی پژوهش و نیز در ادامه شاخص‌های مورد استفاده در سنجش و اندازه‌گیری این مولفه‌ها از خلال مصاحبه‌ها و مرورهای اسنادی منابع متعددی همچون مطالعات کاتر و همکاران (Cutter et al., ۲۰۰۸)، عین‌الدین و همکاران (Ainuddin et al., ۲۰۱۲)، کسیدی و همکاران (Cassidy et al., ۲۰۱۲)، ولا و همکاران (Vella et al., ۲۰۱۲)، اردلان و همکاران (Ardalan et al., ۲۰۱۴)، یون و همکاران (Yoon et al., ۲۰۱۵)، بارتون (Burton, ۲۰۱۵)، بکاری (Beccari, ۲۰۱۶) پارسونز و مورلی (Parsons & Morley, ۲۰۱۷)، مؤسسه اروپا و افام گلوبال، و مطالعات مؤسسه مطالعات دولتی دانشگاه برکلی کالیفرنیا به شیوه آمیخته‌پژوهی و براساس روایی و اعتبار نظری استخراج شده است. در چارچوب این روش‌شناسی و مدل اندازه‌گیری، پژوهش پیش رو بر آن است تا با نیت استنتاج کاستی‌های منطقه مرکزی ایران، به آزمون و تحلیل وضعیت تاب‌آوری در منطقه مرکزی ایران بپردازد.

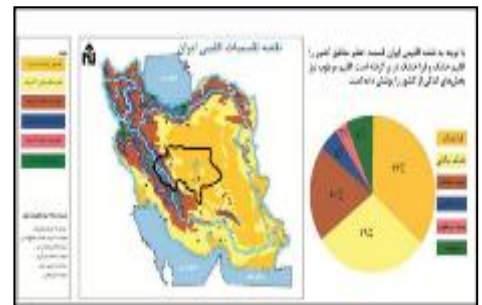
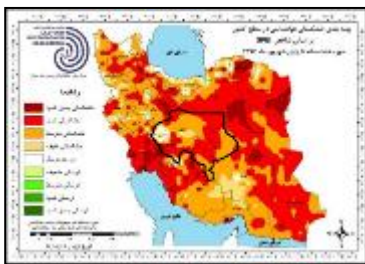
نمودار ۱؛ چارچوب مفهومی پژوهش مقاله

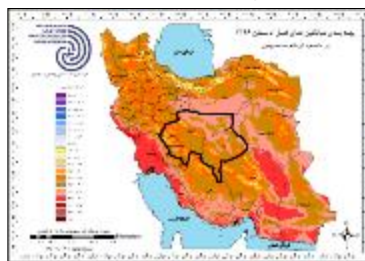
معرفی و تشریح خردمایه انتخاب مورد پژوهی؛ منطقه مرکزی از جمله مناطق آسیب‌پذیر و مسئله‌دار از لحاظ معیارهای تاب‌آوری در سطح کشور به شمار می‌رود. از جمله مسائلی که خردمایه انتخاب این منطقه برای موضوع پژوهش را توجیه می‌کند عبارت است از؛ مسئله نخست: قرارگیری منطقه مرکزی در اقلیم فراخشک و خشک بیابانی - از لحاظ اقلیمی منطقه مورد مطالعه از وضعیت مناسبی برخوردار نیست و بخش عمده‌ای از آن دارای اقلیم فراخشک و

خشک بیابانی است (نقشه ۱). مسئله دوم: وجود تنش آبی است. بررسی شاخص پایش منابع آبی در استان‌های کشور نشان می‌دهد که استان‌های اصفهان و چهارمحال و بختیاری دارای تنش آبی و استان یزد دارای تنش آبی شدید است. این منطقه از نظر ذخایر و منابع آب عمدتاً با بیلان منفی روبرو است (نقشه ۲). مسئله سوم: وجود پدیده خشکسالی است. در این رابطه بخش عمده‌ای از منطقه مرکزی شامل هر سه استان با خشکسالی شدید مواجه است. به‌علاوه قسمت‌هایی از هر سه استان نیز دارای خشکسالی بسیار شدید است. در رابطه با وضعیت خشکسالی بررسی متغیرهای بارش، دما و رطوبت نیز حائز اهمیت فراوان است (نقشه‌های ۳، ۴، ۵ و ۶). مسئله چهارم: بالا بودن خطر زمین‌لرزه (قرارگیری آن در محدوده دو زون ایران مرکزی و زاگرس) در این منطقه از سرزمین است. در این منطقه پهنه‌های خطر پایین، نسبتاً پایین و متوسط به ترتیب ۶، ۱۷ و ۲۰ درصد و در مجموع، ۴۳ درصد مساحت منطقه را تشکیل می‌دهند. پهنه‌های خطر نسبتاً بالا و بالا هم به ترتیب ۲۲ و ۳۵ درصد و در مجموع ۵۷ درصد مساحت منطقه را در برمی‌گیرد. هم‌چنین در این منطقه گسل‌های فعال و توانمندی وجود دارند که از لحاظ لرزه‌خیزی بسیار حائز اهمیت هستند (نقشه‌های ۷ و ۸). مسئله پنجم: پدیده گردوخاک معلق در هوا است. نقشه گردوغبار نشان می‌دهد که این استان‌ها تعداد روزهای همراه با گردوغبار زیادی در قیاس با مابقی استان‌های کشور در بهار ۱۳۹۵ تجربه کرده‌اند. به‌علاوه در قسمتی از استان اصفهان ۲۱-۱۷ روز پدیده گردوغبار مشاهده شده است. استان چهارمحال و بختیاری نیز از این قاعده مستثنا نبوده و بین ۶-۴ روز گردوغبار را در این سال تجربه کرده است (نقشه ۹).

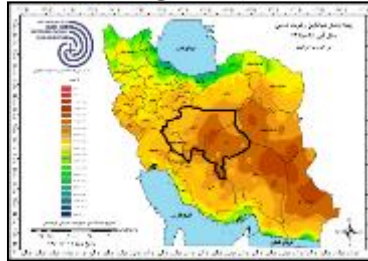
وضعیت بحران محیطی در منطقه مرکزی ایران، برگرفته از: وبسایت دفتر مطالعات پایه منابع آب، مرکز ملی خشکسالی و مدیریت بحران، شرکت بین‌المللی پردازش اطلاعات نقش کلیک و طرح توسعه و عمران (جامع) ناحیه جنوب استان اصفهان

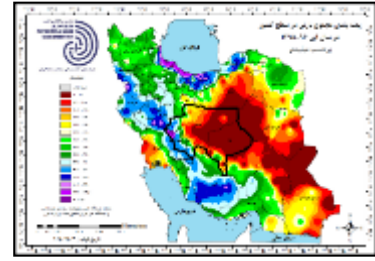
نقشه ۳: پهنه‌بندی خشکسالی هواشناسی در سطح کشور بر اساس شاخص SPEI دوره هفت‌ساله تا پایان شهریورماه ۱۳۹۶

نقشه ۲: طبقه‌بندی استان‌های کشور بر اساس شاخص پایش منابع آب طی مهر لغایت فروردین سال آبی ۱۳۹۴-۱۳۹۳

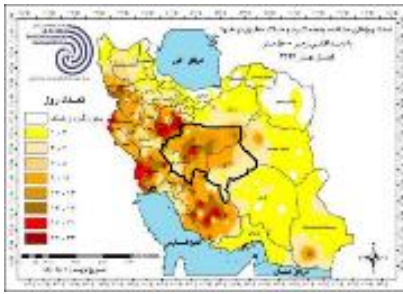
نقشه ۱: تقسیمات اقلیمی ایران

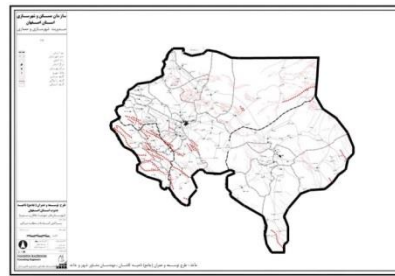
نقشه ۶: پهنه‌بندی میانگین دمای فصل تابستان ۱۳۹۶

نقشه ۵: پهنه‌بندی میانگین رطوبت نسبی سال آبی ۱۳۹۶-۱۳۹۵

نقشه ۴: پهنه‌بندی مجموع بارش در سطح کشور در سال آبی ۱۳۹۶-۱۳۹۵

نقشه ۹: تعداد روزهای مشاهده پدیده گرد و خاک معلق در هوا با دید افق زیر ۵۰۰۰ متر در بهار ۱۳۹۴

نقشه ۸: پراکنش گسل‌ها در منطقه مرکزی

نقشه ۷: طبقه‌بندی استان‌های کشور بر اساس وقوع زلزله

در ادامه در چارچوب مدل مفهومی پژوهش به تشریح نتایج در سطح موردپژوهشی معرفی شده پرداخته می‌شود.

شرح و تفسیر نتایج

مبتنی بر روش‌شناسی منتخب پژوهش، وضعیت تاب‌آوری هر استان از طریق شاخص ترکیبی و پس از هم‌سوسازی و هم‌مقیاس‌سازی، به تفکیک واحدهای تحلیل، معیارها و شاخص‌های مدل مفهومی پژوهش، به شرح جدول ۵ سنجیده شد. در نهایت نیز میزان تاب‌آوری کل هر استان محاسبه شد.

جدول ۵: وضعیت تاب‌آوری منطقه مرکزی مبتنی بر شاخص ترکیبی پیشنهادی پژوهش

باز	چهارمحال و بختیاری	اصفهان	شاخص‌های تدقیق شده و پیشنهادی	معیارها/ اصول / مؤلفه‌ها	عناصر/ واحد تحلیل
۱/۰۲۰	۰/۷۲۰	۱/۲۶۰	برنامه‌ها و اقدامات برنامه‌ریزی شده برای مواجهه با خطرات سوانح (۱)	توانمندی و آمادگی	نهادهای پشتیبان
۱/۰۰۰	۰/۷۵۰	۱/۲۵۰	زیرساخت‌های محافظ قوی به‌منظور مقابله با خطرات (۲)	نهادهای پیشگیری	
۱/۰۱۰	۰/۷۳۵	۱/۲۵۵	میانگین معیار توانمندی و آمادگی نهادهای پیشگیری	میانگین معیار توانمندی و آمادگی نهادهای زمان وقوع بحران	
۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	وجود سازوکارهای نظارت مؤثر بر اکوسیستم‌ها و دارایی‌های طبیعی (۳)	توانمندی و آمادگی	
۱/۰۴۸	۰/۸۸۵	۱/۰۷۷	آمادگی در تامین زیرساخت‌های انعطاف‌پذیر در زمان بحران‌های احتمالی (۴)	توانمندی و آمادگی	
۱/۵۷۱	۰/۵۷۱	۰/۸۵۷	میزان مشارکت مردم در برنامه‌های آمادگی بحران (۵)	توانمندی و آمادگی	
۰/۸۴۸	۰/۵۸۷	۱/۵۶۵	درصد نیروی کار شاغل در خدمات اضطراری (۶)	توانمندی و آمادگی	
۰/۹۱۸	۰/۹۱۸	۱/۱۶۴	وجود تجربه‌های موفق در زمینه مدیریت بحران (۷)	توانمندی و آمادگی	
۱/۰۲۱	۰/۹۵۷	۱/۰۲۱	تخصص و دانش در زمینه رویارویی با بحران (۸)	توانمندی و آمادگی	
۱/۰۶۶	۰/۸۲۰	۱/۱۱۴	میانگین معیار توانمندی و آمادگی نهادهای زمان وقوع بحران	توانمندی و آمادگی	
۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	سیاست‌های تشویقی مدیریت مواجهه با خطرات (۹)	توانمندی و آمادگی	نهادهای پشتیبان
۰/۹۶۲	۱/۰۰۵	۱/۰۳۳	استفاده از سازوکارهای مشورتی و مشارکتی در برنامه‌ریزی بحران (۱۰)	نهادهای مقابله با سازهی	
۰/۹۸۱	۱/۰۰۲	۱/۰۱۷	میانگین معیار توانمندی و آمادگی نهادهای پیشگیری	میانگین معیار توانمندی و آمادگی نهادهای پیشگیری	
۰/۷۶۵	۰/۷۶۵	۱/۴۷۱	وجود و تدارک پایگاه داده‌ها یا وجود سیستم‌های پشتیبان تصمیم‌گیری (۱۱)	حکمروایی شایسته	
۱/۰۴۴	۰/۹۳۱	۱/۰۴۴	میزان نظارت جامع بر خطرات و مدیریت مناسب آن‌ها (۱۲)	حکمروایی شایسته	
۱/۰۴۷	۱/۱۶۶	۰/۷۶۷	سطح سواد، تخصص و مهارت مدیران (۱۳)	حکمروایی شایسته	
۰/۹۱۳	۱/۰۰۰	۱/۰۸۷	اقدامات عملی صورت گرفته در خصوص آموزش و اطلاع‌رسانی جامعه (۱۴)	حکمروایی شایسته	
۰/۹۴۰	۰/۹۷۰	۱/۰۹۰	میانگین معیار حکمروایی شایسته	میانگین معیار حکمروایی شایسته	
۰/۹۹۹	۰/۸۸۲	۱/۱۱۹	میانگین عنصر نهادهای پشتیبان	میانگین عنصر نهادهای پشتیبان	
۱/۶۸۸	۰/۶۷۷	۰/۶۷۵	سرانه سازمان‌های مردم‌نهاد به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر (۱۵)	سرمايه اجتماعي	
۱/۸۳۶	۰/۷۴۴	۰/۴۲۰	سرانه تاسیسات و مکان‌های ورزشی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت (۱۶)	ظرفیت ارتباط‌پذیری اجتماع، انسجام اجتماعي	
۱/۴۱۷	۰/۸۶۰	۰/۷۲۳	سرانه اماکن مذهبی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت (۱۷)	ظرفیت ارتباط‌پذیری اجتماع، انسجام اجتماعي	
۱/۶۴۷	۰/۷۴۷	۰/۶۰۶	میانگین معیار سرمایه اجتماعی (ظرفیت ارتباط‌پذیری اجتماع، انسجام اجتماعي، حمایت)	میانگین معیار سرمایه اجتماعی (ظرفیت ارتباط‌پذیری اجتماع، انسجام اجتماعي، حمایت)	
۱/۰۰۹	۱/۱۱۸	۰/۸۷۳	سرانه کارگاه‌های دارای فعالیت تحقیق و توسعه به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت (۱۸)	سرمایه خلاقیت	
۱/۰۵۴	۰/۹۷۱	۰/۹۷۱	سهم نیروی کار شاغل در مشاغل طبقه خلاق از کل اشتغال (۱۹)	سرمایه خلاقیت	
۱/۰۴۲	۱/۰۴۶	۰/۹۲۲	میانگین معیار سرمایه خلاقیت	میانگین معیار سرمایه خلاقیت	
۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	سهم جمعیت بدون معلولیت حسی، جسمانی، یا ذهنی از کل جمعیت (۲۰)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۱/۰۱۰	۰/۹۵۳	۱/۰۳۷	سهم جمعیت باسواد از کل جمعیت (۲۱)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۱/۰۵۱	۱/۰۶۲	۰/۸۸۷	سهم جمعیت ۱۴ تا ۲۰ سال از کل جمعیت (۲۲)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۱/۰۲۶	۰/۹۸۰	۰/۹۹۴	نسبت جنسی جمعیت (۲۳)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۱/۰۱۳	۰/۹۹۰	۰/۹۹۷	سهم مردان از کل جمعیت (۲۴)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۲/۲۵۵	۰/۳۳۵	۰/۴۱۰	معکوس تراکم جمعیت (۲۵)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۰/۷۰۱	۱/۷۰۴	۰/۵۹۴	نرخ روستائیشینی (۲۶)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۰/۹۸۰	۱/۰۷۰	۰/۹۵۰	سهم خانوارهای غیر مستاجر از کل خانوارها (۲۷)	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۱/۱۳۰	۱/۰۱۲	۰/۸۵۹	میانگین معیار ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	ظرفیت اجتماعی - جمعیت‌شناسی	
۱/۵۵۹	۰/۷۳۸	۰/۷۰۳	سرانه کتابخانه‌ها به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت (۲۸)	سلامت/ رفاه جامعه	خانوار / اجتماع
۱/۲۴۲	۰/۷۴۷	۱/۰۱۱	سهم بیمه‌شدگان تامین اجتماعی از کل جمعیت (۲۹)	سلامت/ رفاه جامعه	
۰/۷۸۸	۱/۵۴۳	۰/۶۷۰	سهم بیمه‌شدگان خدمات درمانی از کل جمعیت (۳۰)	سلامت/ رفاه جامعه	
۱/۱۹۶	۱/۰۰۹	۰/۷۹۴	میانگین معیار سلامت/ رفاه جامعه	میانگین معیار سلامت/ رفاه جامعه	
۰/۴۹۹	۱/۷۳۲	۰/۷۷۰	معکوس نسبت درصد جمعیت اقلیت مذهبی به نسبت جمعیتی که اقلیت مذهبی نیستند (۳۱)	عدالت قضایی	
۱/۰۳۹	۰/۹۵۵	۱/۰۰۶	معکوس تراکم خانوار در واحد مسکونی (۳۲)	عدالت قضایی	
۰/۷۶۹	۱/۳۴۴	۰/۸۸۸	میانگین معیار عدالت قضایی	میانگین معیار عدالت قضایی	

Downloaded from c4i2016.knu.ac.ir on 2026-06-18 [DOI: 10.29252/issah.6.2.35]

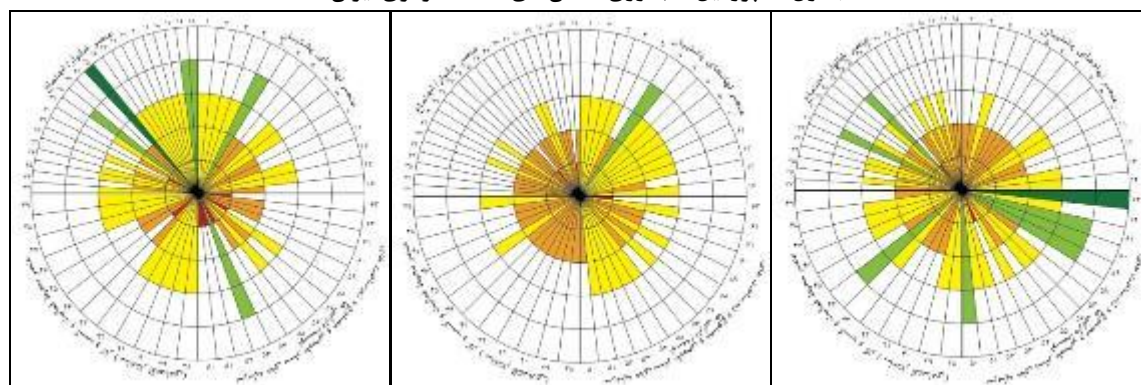
جدول ۵: وضعیت تاب‌آوری منطقه مرکزی مبتنی بر شاخص ترکیبی پیشنهادی پژوهش			
عناصر/واحدتحلیل	معیارها/اصول/ مؤلفه‌ها	شاخص‌های تدقیق شده و پیشنهادی	اصفهان
محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی)	نوآوری و تنوع اجتماعی	معکوس سهم افراد متولدشده در جای دیگر به کل جمعیت (۳۲)	۰/۹۵۲
	میانگین معیار نوآوری و تنوع اجتماعی		۰/۹۵۲
	مشارکت‌پذیری و تعامل اجتماعی و سیاسی	نسبت تعداد رای‌دهندگان در انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۹۶ به کل جمعیت بالای ۱۸ سال	۰/۸۹۶
	میانگین معیار مشارکت‌پذیری و تعامل اجتماعی و سیاسی	سهم زنان شاغل از کل اشتغال (۳۵)	۰/۹۹۶
	سرزندگی اجتماعی	سهم جمعیت زیر ۶۵ سال (۳۶)	۰/۹۹۵
	میانگین معیار سرزندگی اجتماعی	نرخ فعالیت (۳۷)	۰/۹۸۰
	میانگین معیار سرزندگی اجتماعی		۰/۹۸۷
	میانگین معیار سرزندگی اجتماعی		۰/۹۸۷
	میانگین معیار سرزندگی اجتماعی		۰/۹۸۷
	میانگین معیار سرزندگی اجتماعی		۰/۹۸۷
محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی)	پایداری اقتصادی/ معیشتی	سهم خانوارهای ساکن در واحدهای مسکونی ملکی از کل خانوارها (۳۸)	۰/۹۲۷
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	متوسط درآمد خالص سالیانه یک خانوار شهری استان بر حسب انواع منابع تامین ۱۳۹۵ (۳۹)	۰/۹۴۷
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	معکوس ضریب جینی در مناطق شهری استان‌ها (۴۰)	۰/۹۹۴
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	نرخ اشتغال (۴۱)	۰/۹۹۹
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	سهم واحدهای مسکونی خالی از کل واحدهای مسکونی (۴۲)	۰/۹۹۳
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی		۰/۹۷۲
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	سهم جمعیت شاغل در مشاغل پایه (بخش کشاورزی و صنعت) از کل اشتغال (۴۳)	۰/۹۴۹
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	معکوس نسبت کسب‌وکارهای بزرگ‌مقیاس به کسب‌وکارهای کوچک‌مقیاس (۴۴)	۰/۷۱۲
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	سهم جمعیت در سن کار از کل جمعیت (۴۵)	۱/۰۳۱
	میانگین معیار پایداری اقتصادی/ معیشتی	معکوس متوسط رشد سالیانه جمعیت (۴۶)	۰/۹۹۹
محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی)	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی	سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت (۴۷)	۰/۶۴۴
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی	میزان بهره‌وری (۴۸)	۰/۹۱۹
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی	سرانه تولید ناخالص داخلی (GDP) به قیمت ثابت سال ۱۳۹۵ (۴۹)	۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
	میانگین معیار تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی		۱/۲۲۸
محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی)	شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	نسبت طول انواع راه‌های اصلی تحت پوشش اداره کل راه و شهرسازی استان‌ها به مساحت استان	۰/۸۹۰
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	نسبت طول شبکه جمع‌آوری فاضلاب در نقاط شهری استان‌ها به مساحت استان (۵۱)	۱/۴۸۷
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	نسبت طول انواع خطوط انتقال نیروی برق به مساحت استان (۵۲)	۱/۱۶۸
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	سرانه تاسیسات آقامتی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت (۵۳)	۱/۱۸۲
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	سهم واحدهای مسکونی بادوام (دارای اسکلت فلزی یا بتنی) از کل واحدهای مسکونی (۵۴)	۱/۴۸۹
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	سرانه مراکز بهداشتی درمانی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت (۵۵)	۱/۰۵۵
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	نسبت تعداد انشعاب مشترکین آب در نقاط شهری استان‌ها به کل خانوارهای شهری (۵۶)	۰/۸۰۰
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	نسبت تعداد انشعاب فاضلاب در نقاط شهری استان‌ها به کل خانوارهای شهری (۵۷)	۱/۰۱۰
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	نسبت تعداد انواع مشترکین برق استان‌ها به تعداد کل خانوارها (۵۸)	۰/۹۸۳
	میانگین معیار شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات دسترسی‌پذیر و قابل اطمینان	میزان بارندگی سالانه مراکز استان‌ها بر حسب میلی‌متر (۵۹)	۱/۰۹۲
محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی)	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی	سهم مساحت مناطق حفاظت‌شده استان‌ها از کل مساحت استان (۶۰)	۰/۵۴۰
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی	سرانه مساحت اراضی کشاورزی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت (۶۱)	۰/۶۱۶
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی		۰/۵۷۸
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی		۱/۰۰۱
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی	سهم مساحت مراتع استان‌ها از کل مساحت استان (۶۲)	۰/۴۴۶
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی	سهم مساحت جنگل‌های استان‌ها از کل مساحت استان (۶۳)	۰/۷۱۹
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی		۰/۹۲۶
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی		۰/۹۲۶
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی		۰/۹۲۶
	میانگین معیار وضعیت اقلیمی و جغرافیایی		۰/۹۲۶

نتایج حاصل از ارزیابی‌های پژوهش به شرح جدول ۶ نشان می‌دهد که استان اصفهان در تاب‌آوری نهادهای پشتیبان، استان چهارمحال و بختیاری در تاب‌آوری سرمایه‌های بستر طبیعی و مصنوع و زیرساخت‌های توسعه/ دارایی‌ها و تاب‌آوری محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی) و استان یزد نیز در تاب‌آوری خانوار/ اجتماع بالاترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. اما همان‌طور که در نقشه‌های ۷ مشاهده می‌شود، استان چهارمحال و بختیاری از نظر تاب‌آوری کل بالاترین میزان را به خود اختصاص داده است. به‌طور کلی می‌توان بیان کرد که از نظر میزان تاب‌آوری کل، استان‌های چهارمحال و بختیاری، اصفهان و یزد به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار می‌گیرند. در جدول ۶ میزان تاب‌آوری در عناصر ذکرشده به همراه میزان تاب‌آوری کل در هر سه استان و در جدول ۸ نقشه‌های مربوطه به تاب‌آوری نشان داده شده است.

عناصر/واحدهای تحلیل	تاب‌آوری اصفهان	تاب‌آوری چهارمحال و بختیاری	تاب‌آوری یزد
نهادهای پشتیبان	۱/۱۱۹	۰/۸۸۲	۰/۹۹۹
خانوار/اجتماع	۰/۸۶۹	۱/۰۲۸	۱/۱۰۳
محیط فعالیت و کسب‌وکار (ساختار اقتصادی)	۰/۸۹۱	۱/۰۷۶	۱/۰۳۳
سرمایه‌های بستر طبیعی و مصنوعی و زیرساخت‌های توسعه/دارایی‌ها	۰/۹۲۶	۱/۵۴۰	۰/۵۳۴
محاسبه شاخص ترکیبی تاب‌آوری کل	۰/۹۵۱	۱/۱۳۱	۰/۹۱۷

پروفیل وضعیت تاب‌آوری استان‌های منطقه مرکزی ایران نیز در قالب جدول ۷ نمایش داده شده است. مطابق این رادارچارت، نهادهای استان اصفهان، به دلیل برخورداری از برنامه‌ها و زیرساخت‌های محافظتی بیشتر، به طور نسبی از توانمندی و آمادگی بالاتری در پیش‌گیری از بحران‌ها برخوردار هستند. هم‌چنین به دلیل برخورداری از سازوکارهای نظارتی مؤثر بر اکوسیستم‌ها و دارایی‌های طبیعی، آمادگی در تأمین زیرساخت‌های انعطاف‌پذیر در زمان بحران‌های احتمالی، سهم بالاتر نیروی کار شاغل در خدمات اضطراری، وجود تجربه‌های موفق در زمینه مدیریت بحران و نیز برخورداری از تخصص و دانش در زمینه رویارویی با بحران از توانمندی و آمادگی بیشتر در زمان وقوع بحران برخوردار است. در صورتی که تدابیر لازم نیز برای جلب مشارکت مردم در برنامه‌های آمادگی بحران سنجیده شود، عملکرد استان در زمان وقوع بحران ارتقاء خواهد یافت. از لحاظ شاخص‌های حکمرانی شایسته، این استان به دلیل تدارک سیستم‌های پشتیبان تصمیم، نظارت جامع‌تر بر خطرات، و اقدامات عملی مؤثرتر بر آموزش و اطلاع‌رسانی به جامعه در وضعیت نسبی مطلوب‌تری قرار دارد. در مقوله خانوار و اجتماع، استان یزد به دلیل برخورداری از نهادهای مردمی فعال‌تر و سرمایه‌های اجتماعی بالاتر، ظرفیت جمعیتی/اجتماعی بالاتر، رفاه اجتماعی مرتبط بالاتر، مشارکت‌پذیری و تعامل اجتماعی فعال‌تر و نیز سرزندگی اجتماعی از وضعیت نسبتاً مطلوب‌تری برخوردار است. در راستای تقویت این توانمندی ارتقاء سرمایه‌های خلاقیت، عدالت و نوآوری و تنوع اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد. استان چهارمحال بختیاری در زمینه محیط کسب و کار و نیز سرمایه‌ها و زیرساخت‌های توسعه وضعیت مناسب‌تری را نمایش می‌دهد. تنوع، پویایی و سرزندگی اقتصادی و بسندگی زیرساخت‌های اقتصادی، شبکه‌های کافی و دسترس‌پذیر، وضعیت اقلیمی و جغرافیایی مساعدتر، پایداری محیطی بالاتر، ارزش‌ها و دارایی‌های محیطی حفاظت‌شده از موثرترین عوامل در بهبود عملکرد استان در این زمینه به شمار می‌روند.

جدول ۷: پروفیل تاب‌آوری استان‌های منطقه مرکزی ایران

پروفیل تاب‌آوری استان یزد

پروفیل تاب‌آوری استان اصفهان

پروفیل تاب‌آوری استان چهارمحال بختیاری

۱/۵-۲ مناسب

۰/۵-۱ نامناسب

راهنمای پروفیل تاب‌آوری

۲-۲/۵ بسیار مناسب

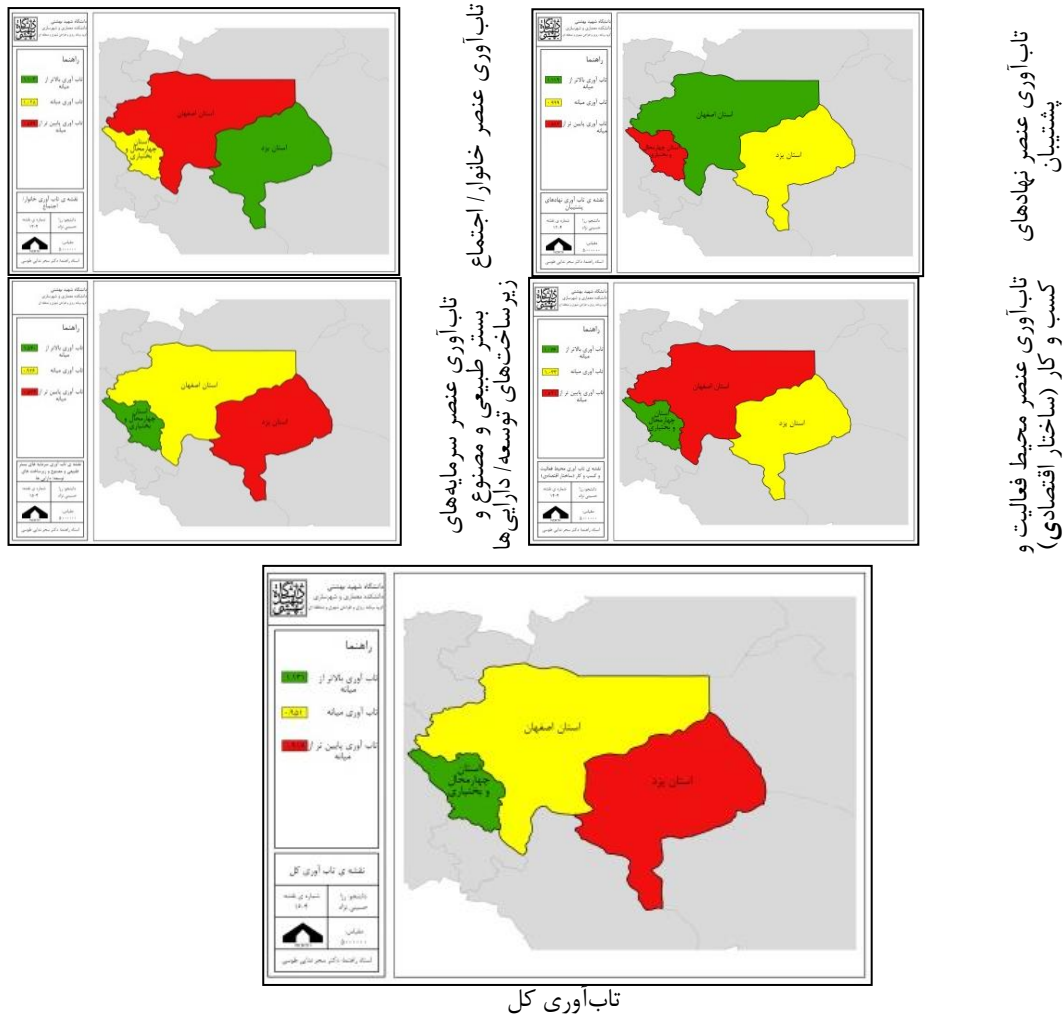
۱-۱/۵ نسبتاً نامناسب

بحرانی/حاد

هم‌چنین وضعیت تاب‌آوری استان‌ها بر روی نقشه‌های قرار داده شده در جدول ۸ نیز نمایش داده شده است. براساس ارزیابی‌های انجام شده مشخص است که ارتقاء تاب‌آوری استان اصفهان در گرو تقویت تاب‌آوری سرمایه‌های اجتماعی،

خلاقیت، مشارکت‌پذیری و تعاملات اجتماعی و خانوارها در چرخه مدیریت بحران و نیز ارتقاء رقابت‌پذیری و پویایی محیط کسب و کار است. تاب‌آوری چهارمحال بختیاری مستلزم تقویت نهادهای پشتیبان و تاب‌آوری استان یزد نیز در گرو توجه ویژه به سرمایه‌های طبیعی و اصل حفاظت از محیط‌زیست و پایداری توسعه و خواهد بود. به عبارتی، تداوم روندها و الگوهای ناصحیح موجود بدون در نظر گرفتن ملاحظات محیطی، ناپایداری و فروپاشی اقتصاد و جامعه را در آینده دربر خواهد داشت.

جدول ۸: وضعیت تاب‌آوری استان‌ها

به‌طورکلی، در نتیجه تحلیل راهبردی عوامل درونی و بیرونی در راستای ارتقاء تاب‌آوری منطقه مرکزی می‌توان به راهبردهای مهمی اشاره کرد. در استان اصفهان، با توجه به دو معضل اصلی تنش آبی و آلودگی شدید هوا، به نظر می‌رسد پذیرش رویکردهای نوآورانه مبتنی بر نوسازی اکولوژیک و اولویت‌بخشی به رویکردهای پیشگیرانه و حفاظتی در مواجهه با معضل آلودگی هوا، استحصال منابع آبی موردنیاز فعالیت‌های توسعه منطقه مبتنی بر ملاحظات اجتماعی و محیطی، توسعه فعالیت‌های صنایع پاک و سازگار با محیط‌زیست، جلب شراکت و مشارکت متولیان اصلی مدیریت بحران و جامعه، جایگزینی اقتصاد دانشی و ارزش‌افزا می‌تواند نقش مؤثری در ارتقاء تاب‌آوری این استان داشته باشد. در استان چهارمحال و بختیاری راهبردهایی نظیر تصمیم‌گیری‌های مناسب و منطقی سازمان‌ها در مواجهه با بحران‌های مختلف، ترویج رویکردهای کشاورزی نوین و بهره‌ور، برنامه‌ریزی منطقه‌ای مبتنی بر خطر در استان، تسهیم

استان در سهم ناشی از فعالیت‌های توسعه مبتنی بر منابع آب استان در سایر استان‌ها، بارگذاری متناسب جمعیت و فعالیت با ظرفیت‌های زیستی و اکولوژیکی منطقه و راهبرد پذیرش رویکرد انتقال آب بین‌حوضه‌ای تنها برای تأمین نیازهای پایه پیشنهاد می‌شوند. از طرفی با توجه به فرامنطقه‌ای و بحرانی بودن مسئله انتقال آب بین‌حوضه‌ای لازم است سازوکاری برای پیاده‌سازی مدیریت‌های فرامنطقه‌ای محیط‌زیستی اندیشیده شود. در استان یزد نیز راهبردهایی نظیر ساماندهی و یکپارچگی مدیریت در استان و پیش‌بینی تشکیلات سازمانی مناسب مدیریت بحران در آن‌ها، تصمیم‌گیری‌های مناسب و منطقی سازمان‌ها در خصوص مواجهه با بحران‌های مختلف، مدیریت مناسب منابع آب جهت مقابله با بحران کم‌آبی و کمبود بارش در استان، بهبود وضعیت توسعه مناطق محروم و کم‌تر توسعه یافته استان، ارتقاء ظرفیت‌های زیستی منطقه از طریق رویکردهای نوآورانه، توسعه صنایع سازگار با محیط‌زیست و پالایش محیط‌زیستی در تمامی ابعاد توسعه، جلوگیری از رشد بیابان و اقلیم بیابانی و تأثیرات آن در استان و راهبرد استحصال منابع آبی موردنیاز فعالیت‌های توسعه منطقه مبتنی بر ملاحظات اجتماعی و محیطی می‌تواند جهت ارتقاء تاب‌آوری استان مفید باشد. همچنین استان یزد به دلیل مسائلی هم‌چون تنش آبی شدید، خشکسالی شدید و در بخش‌هایی بسیار شدید و کمبود شدید بارش، با بحران شدید آب مواجه است که با اتخاذ مدیریت مناسب در این زمینه می‌توان تا حدودی بر این بحران غلبه کرد. از طرفی مسائل مهم دیگری که در استان یزد مطرح هستند عبارتند از آلودگی هوا و وزش بادهای شدید و طوفان‌های گردوغبار گسترش بیابان‌زایی که بهره‌گیری از راهبردهای پیشنهاد شده می‌تواند در این زمینه مفید باشد و سبب ارتقاء تاب‌آوری استان شود. بر این اساس سیاست‌های محافظه‌کارانه محیط‌زیستی هم‌چون ممنوعیت یا تحدید استقرار فعالیت‌های آبرو و آلاینده در استان و نیز سیاست‌های پیش‌گیرانه هم‌چون جلوگیری از تولید آلودگی‌های صنعتی به جای رویکردهای پاک‌سازی قویاً موردتاکید است.

نتیجه‌گیری

آن‌چنان که پیش‌تر نیز بیان شد، کشور ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی خاص خود از نظر وقوع بلایا و سوانح طبیعی و انسان‌ساخت کشوری بسیار آسیب‌پذیر است. از این‌رو توجه به هدف تاب‌آوری در دستورکارهای توسعه ایران ضروری به نظر می‌رسد. آن‌چنان که بررسی‌ها نیز نشان داد، تعداد پژوهش‌های انجام‌گرفته در خصوص تاب‌آوری شهری در ایران و نیز جهان بسیار بیش‌تر از تاب‌آوری منطقه‌ای است؛ از سوی دیگر نیز این پژوهش‌ها اغلب تنها یک یا دو عنصر خاص از تاب‌آوری را پوشش می‌دهند. در عمده پژوهش‌های داخلی و خارجی مرور شده، به تاب‌آوری صرفاً از منظر ملاحظات ایمنی، مخاطرات طبیعی و بحران‌هایی هم‌چون سیل و زلزله یا ابعاد منفرد اقتصادی یا اجتماعی توجه شده است. در صورتی که جهت کاهش آسیب‌پذیری‌ها در سطح شهرها و مناطق لازم است که کلیه عناصر تاب‌آوری مورد بررسی و سنجش قرار گیرند. از سوی دیگر فرامنطقه‌ای بودن بسیاری از ملاحظات مربوط به تاب‌آوری، از جمله مسائل مربوط به تأمین منابع آبی، بررسی و برنامه‌ریزی ارتقاء آن در سطحی فراتر از منطقه را ضروری می‌سازد. به عنوان یکی دیگر از تمایزات پژوهش پیش‌رو، ذکر این نکته حائز اهمیت است که در مطالعات و پژوهش‌های پیشین، هم‌چون مطالعات موسسه اروپا، گرچه کوشش شده است ابعاد متعددی در شاخص وارد شود، لیکن دسته‌بندی معیارها عمدتاً به شیوه موضوعی مبتنی بر ابعاد برون‌دادی همانند اقتصاد و جامعه، سلامت، زیرساخت و رهبری انجام شده است. در حالی که در این پژوهش کوشیده شد علاوه بر ابعاد برون‌دادی، بر عوامل و مولفه‌های اثرگذار بر بهبود یا افت وضعیت تاب‌آوری و به عبارتی ابعاد درون‌دادی و محرک و روابط نظری برقرار میان آن‌ها نیز تاکید شود. در این

راستا، پژوهش مقاله با هدف ارائه چارچوبی بهینه در راستای سنجش و ارزیابی وضعیت تاب‌آوری منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با تأکید بر مورد مطالعاتی منطقه مرکزی ایران به بررسی و ارزیابی یکپارچه عناصر چندبعدی تاب‌آوری پرداخت.

نتایج ارزیابی تفکیکی سه استان نشان داد که از نظر تاب‌آوری کل، استان چهارمحال و بختیاری از بهترین وضعیت برخوردار است و پس از آن به ترتیب دو استان اصفهان و یزد قرار دارند. در این میان استان یزد پایین‌ترین میزان تاب‌آوری را در بین استان‌های منطقه مرکزی دارد؛ بنابراین، ضروری است در برنامه‌ریزی‌ها و تخصیص منابع به موضوع توسعه پایدار در این استان توجه ویژه‌ای شود. با توجه به کاستی‌های به‌دست‌آمده در نتیجه ارزیابی‌های رادارچارتی و تحلیل‌های انجام‌شده و نیز رویکرد کلان پژوهش مبنی بر فرامنطقه‌ای دیدن ملاحظات مربوط به تاب‌آوری، می‌توان راهبردهای مهم فرامنطقه‌ای ارتقاء تاب‌آوری در منطقه مرکزی را به شرح زیر عنوان کرد؛ پیاده‌سازی سازوکارهای شکل‌دهی به نهادهای کارآمد حکمروایی و مدیریت محیط‌زیستی فرامنطقه‌ای و منطقه‌گرایی نوین با تأکید بر منابع آب و دستورکار جلوگیری از بیابان‌زایی، پیاده‌سازی رویکردهای نوین مدیریت محیط‌زیستی منطقه‌ای هم‌چون الزام به تهیه مطالعات ارزیابی راهبردی محیط‌زیستی منطقه‌ای (R-SEA) برای طرح‌های منطقه‌ای و شهری و مطالعات ارزیابی اثرات محیطی (EIA) برای پروژه‌های توسعه و نیز رویکردهای حسابداری محیط‌زیستی (EA) در تصمیم‌گیری استقرار فعالیت‌ها، تحقق دستورکارهای نوین توسعه هم‌چون اقتصاد سبز (GE) و رقابت سبز (GC) مبتنی بر الگوهای زیست و معیشت کم‌مصرف و دوستدار محیط‌زیست به همراه رقابت‌پذیری همکارانه در راستای تحقق ملاحظات تاب‌آوری، افزایش بهره‌وری انرژی و منابع محیطی فعالیت‌ها و صنایع، پالایش و جانمایی صنایع آلاینده و پرمصرف، کمینه کردن و تحدید استقرار فعالیت‌های آبر در منطقه مرکزی، همکاری و شراکت کنش‌گران منطقه‌ای، تسهیل کسب‌وکار و فعالیت‌های بنگاه‌های متوسط و کوچک‌مقیاس ارزش‌افزا به جای تأکید بر فعالیت‌های بزرگ‌مقیاس، توسعه متوازن منطقه و پیشگیری از پراکنده‌روی کالبدی (استان‌های اصفهان و یزد).

منابع

- ازدردی، سوسن. ۱۳۸۵. لزوم بحران زلزله در بافت‌های قدیمی و تاریخی. *اولین همایش مدیریت بحران زلزله در شهرهای دارای بافت تاریخی*: ۱-۱۲.
- پریزادی، طاهر و حسن حسینی امینی. ۱۳۹۰. *مفاهیم بنیادین در پدافند غیرعامل با تأکید بر شهر و ناحیه*. چاپ اول. انتشارات مؤسسه اندیشه کهن‌پرداز، تهران.
- داداش‌پور، هاشم و زینب عادل. ۱۳۹۴. سنجش ظرفیت‌های تاب‌آوری در مجموعه شهری قزوین. *مدیریت بحران*، ۸: ۷۳-۸۴.
- رضایی، محمدرضا؛ مجتبی رفیعیان و مصطفی حسینی. ۱۳۹۴. سنجش و ارزیابی میزان تاب‌آوری کالبدی اجتماع‌های شهری در برابر زلزله (مطالعه موردی: محله‌های شهر تهران). *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۴: ۶۰۹-۶۲۳.
- غیاثوند، ابوالفضل و فاطمه عبدالشاه. ۱۳۹۴. مفهوم و ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی ایران. *پژوهشنامه اقتصادی*، ۵۹: ۱۶۱-۱۸۷.
- کامران، حسن؛ داود امینی و حسن حسینی امینی. ۱۳۹۱. کاربرد پدافند غیرعامل در برنامه‌ریزی مسکن شهری. *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، ۱۵: ۷۵-۸۸.
- وزارت مسکن و شهرسازی استان اصفهان. ۱۳۸۵. *طرح توسعه و عمران (جامع) ناحیه جنوب استان اصفهان مشتمل بر شهرستان‌های شهرضا، سمیرم و دهاقان، جلد اول*.

ADRC. ۲۰۰۹. *Building Disaster-Resilient Communities in Armenia's Mountainous Areas through Dam Safety and Risk Reduction Measures, Good Practices*. Asian Disaster Reduction Center.

Ainuddin, S and J. K. Routray. ۲۰۱۲. *Earthquake hazards and community resilience in Baluchistan. Natural Hazards*, ۶۳ (۲): ۹۰۹-۹۳۷.

Amaratunga, D and R. Haigh. ۲۰۱۱. *Post- Disaster Reconstruction of the Built Environment: Rebuilding for Resilience*. Wiley-Blackwell, Hoboken.

- Bagheri, B and S. Nedae Tousi. ۲۰۱۸. An explanation of urban sprawl phenomenon in Shiraz Metropolitan Area (SMA). *Cities*, ۷۳: ۷۱-۹۰.
- Beccari, B. ۲۰۱۶. A Comparative Analysis of Disaster Risk, Vulnerability and Resilience Composite Indicators. *PLOS Currents Disasters*.
- Burton, C. G. ۲۰۱۵. A Validation of Metrics for Community Resilience to Natural Hazards and Disasters Using the Recovery from Hurricane Katrina as a Case Study. *Annals of the Association of American Geographers*, 105 (1): ۶۷-۸۶.
- Cassidy, L and G. D. Barnes. ۲۰۱۲. Understanding Household Connectivity and Resilience in Marginal Rural Communities through Social Network Analysis in the Village of Habu. *Ecology and Society*, ۱۷ (۴): ۱-۱۸.
- Cutter, S. L.; L. Barnes.; M. Berry.; C. Burton.; E. Evans.; E. Tate, and J. Webb. ۲۰۰۸. A Place-based Model for Understanding Community Resilience to Natural Disasters. *Global Environmental Change*, ۱۸ (۴): ۵۹۸-۶۰۶.
- Cutter, S. L.; C. G. Burton, and C. T. Emrich. ۲۰۱۰. Disaster Resilience Indicators for Benchmarking Baseline Conditions. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, ۷ (۱): ۱-۲۲.
- Foster, K. ۲۰۱۰. Resilience Capacity Index Model. BRR research network, California.
- H. Lau, C and B. Scott. ۲۰۱۳. Strengthening Regional Resilience through National, Regional, and Sector Partnerships. National Infrastructure Advisory Council, Washington, D.C.
- Holling, C.; D. Schindler, B. Walker, and J. Roughgarden. ۱۹۹۵. Biodiversity in the functioning of ecosystems: An ecological synthesis. Cambridge University Press, ۴۴-۸۳.
- Meerow, S and J. P. Newell. ۲۰۱۶. Defining Urban Resilience: A Review. *Landscape and Urban Planning*, ۱۴۷: ۳۸-۴۹.
- Parsons, M and P. Morley. ۲۰۱۷. The Australian Natural Disaster Resilience Index. *Australian Journal of Emergency Management*, ۳۲ (۲). ۲۰-۲۲.
- Peng, C.; M. Yuan, C. Gu, Z. Peng, and T. Ming. ۲۰۱۷. A Review of the Theory and Practice of Regional Resilience. *Sustainable Cities and Society*, ۲۹: ۸۶-۹۶.
- Sachin, B.; K. Birtill, S. Gillespie, B. Eduardo Morera, J. Silva, and S. Stratton. ۲۰۱۵. City Resilience Index; Understanding and measuring City Resilience, ARUP.
- Satterthwaite, D. ۲۰۱۳. The political underpinnings of cities' accumulated resilience to climate change. *Environment & Urbanization*, ۲۵ (۲): ۳۸۱-۳۹۱.
- Simmie, J and R. Martin. ۲۰۱۰. The Economic Resilience of Regions: Towards an Evolutionary Approach. *Journal of Regions, Economy and Society*, ۳ (۱): ۲۷-۴۳.
- Sun, H.; X. Cheng, and M. Dai. ۲۰۱۶. Regional Flood Disaster Resilience Evaluation Based on Analytic Network Process: A Case Study of the Chaohu Lake Basin, Anhui Province, China. *Natural Hazards*, ۸۲ (۱), ۳۹-۵۸.
- UNESCAP. ۲۰۰۸. Enhancing Community Resilience to Natural Disasters: Lives of Children and Youth in Aceh. UNESCAP (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific), Bangkok.
- UNISDR. ۲۰۱۲. How to Make Cities More Resilient- A Handbook for Local Government Leaders. UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction), Geneva.
- Vella, K.; A. Dale.; A. Cottrell and M. Gooch. ۲۰۱۲. Assessing Community Resilience to Climate Change. the ۱۲th International Coral Reef Symposium, ۹-۱۳.
- Yamamoto, D. ۲۰۱۱. Regional Resilience: Prospects for Regional Development Research. *Geography Compass*, ۵ (۱۰): ۷۲۳-۷۳۶.
- Yoon, D.; J. E. Kang, and S. D. Brody. ۲۰۱۵. A Measurement of Community Disaster Resilience in Korea. *Environmental Planning and Management*, ۵۹ (۳): ۴۳۶-۴۶۰.